

Z historii Muzeum

W 1948 r. na sesji Powiatowej Rady Narodowej Mieczysław Mazaraki wystąpił z projektem utworzenia w Chrzanowie Muzeum i umieszczenia go w jednej z nielicznych zabytkowych budowli oszczędzonych przez dziejowe zawieruchy. Stary łamus dworski, pochodzący z XVI wieku, przebudowany w wieku XIX na siedzibę Loewenfeldów, odpowiadał wymaganiom i zamysłom, jednak zaraz po wojnie zajmowały go liczne instytucje. Wnioskodawca jest rodowitym chrzanowianinem, który studiował przyrodę w Uniwersytecie Jagiellońskim a po zakończeniu wojennej odysei rozpoczął pracę w Państwowym Gimnazjum i Liceum w Chrzanowie. Był czynny na niwie społecznej i w ruchu ochrony przyrody.

Dopiero 5 stycznia 1956 r. Powiatowa Komisja Planowania Gospodarczego oficjalnie powołała Komitet Organizacyjny Muzeum Ziemi Chrzanowskiej, w którego składzie znaleźli się ludzie działający wspólnie na rzecz muzeum od roku 1950. Byli to: J. Pęckowski – przewodniczący, M. Mazaraki – I wiceprzewodniczący, K. Mostowska – II wiceprzewodniczący, F. Wartalski – skarbnik, I. Mazaraki – sekretarz, oraz członkowie: J. Kossek, Z. Gutentag, E. Dziechciarczyk, S. Nosek, M. Princ, R. Chruściel i J. Hniłko. W maju 1956 r. Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Chrzanowie zatwierdziło skład Komitetu. Wydarzenie to poprzedziły publikacje w “Gazecie Krakowskiej” i w “Dzienniku Polskim”, lokalny radiowęzeł przeprowadził wywiady z członkami Komitetu, rozpoczęto dużą akcję propagandową w szkołach i zakładach pracy w całym powiecie chrzanowskim. Przez kilka lat dyskutowano o profilu mającej powstać placówki. W dyskusji wzięli udział początkowo bardzo zaangażowani przedstawiciele władz miejskich i powiatowych, organizacji społecznych i politycznych, poproszono o wypowiedzi ekspertów oraz najbardziej zainteresowanych – mieszkańców powiatu. Przeważa w tym okresie opinia, że nowo powstające muzeum powinno gromadzić okazy przyrodnicze, zabytki kultury materialnej oraz ilustrować przeszłość, teraźniejszość i przyszłość przemysłu węglowego z uwzględnieniem osiągnięć budującego się nowego ustroju, zwłaszcza w podniesieniu jakości życia górników, organizacji pracy, współzawodnictwa itp. Bardzo mocno podkreślano wychowawczą i oświatową rolę przyszłego Muzeum.

W akcji gromadzenia zbiorów prym wiedli uczniowie Liceum Ogólnokształcącego pod przewodnictwem prof. gimnazjalnego M. Mazarakiiego i wychowawców. Pierwsze księgi inwentarzowe świadczą o pozyskaniu przez młodzież podczas penetracji terenowych licznych i cennych pod względem wartości historycznej, naukowej i majątkowej zabytków. Sporo też zawdzięczano członkom PTTK. Mimo to trzeba było włożyć wiele wysiłku w propagowanie idei powołania muzeum, ponieważ początkowy zapal znacznie ostygł.

Dopiero 22 lipca 1960 roku udało się otworzyć Muzeum Ziemi Chrzanowskiej, które miało charakter placówki społecznej. Rozpoczęło prace jako wielodziałowe muzeum regionalne posiadające działy: przyrodniczy, archeologiczno – historyczny, etnograficzny i sztuki. Kierowanie nową placówką zlecił Wydział Kultury PRN mgrowi Mieczysławowi Mazarakiemu, dotychczasowemu przewodniczącemu Komitetu Organizacyjnego (wybrany po śmierci J. Pęckowskiego, 24.11. 1959 r.). W chwili otwarcia Muzeum dysponowało zaledwie trzema salami ekspozycyjnymi i w nich organizowało pierwsze wystawy czasowe: “Malarstwo polskie od końca XVIII do XX wieku” oraz “Przemysł artystyczny i rzemiosło regionu chrzanowskiego”. O ile pierwsza wystawa wykorzystywała zbiory wypożyczone z innych muzeów, to druga była w dużej mierze dziełem początkujących chrzanowskich muzealników.

W następnych latach Muzeum wystawiało chrzanowiana; głównie dzieła sztuki i eksponaty z zakresu kultury materialnej. Taki charakter miały np. pośmiertne wystawy dorobku artystycznego chrzanowskich malarzy Jana Chwastowskiego i Stanisława Malickiego oraz ekspozycje etnograficzne. Zorganizowano wystawę dla uczczenia stuletniej rocznicy powstania styczniowego, któremu społeczeństwo chrzanowskie spieszyło z ofiarną pomocą. Muzeum Narodowe w Krakowie kilkakrotnie wspomagało ofertę wystawową pokazując w Chrzanowie m. in. “Militaria polskie od XI do XIX w.” oraz “Grafikę chińską” W latach 60. ilość wystaw nie przekraczała 2-4 rocznie, frekwencja była duża a wystawy stawały się wydarzeniami kulturalnymi w mieście. W pracy muzealnej skupiono się na pozyskiwaniu i naukowym opracowywaniu zbiorów. Sukcesywnie zatrudniano specjalistów z dziedziny nauk przyrodniczych, archeologii i etnografii. Niezbędne prace adaptacyjne kolejnych przyznanych Muzeum pomieszczeń oraz rozbudowę budynku umożliwiła dotacja Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie.

Bogaty i bardzo urozmaicony region chrzanowski, ściśle związany z Krakowem i Śląskiem, ale posiadający również własne ciekawe odrębności przyrodnicze i etnograficzne, mógł je teraz

pokazać nie tylko w formie ekspozycji, ale i należyście zabezpieczyć przed radykalnym zniszczeniem i zapomnieniem.

Nawiązanie kontaktów z krakowskim oddziałem PAN i instytucjami Uniwersytetu Jagiellońskiego, częste konsultacje z katedrami AGH i Politechniki Krakowskiej, wspólnie podejmowane inicjatywy pozwoliły Muzeum stosunkowo szybko uzyskać autorytet placówki badawczej.

W 1966 Muzeum otrzymało statut i przekształciło się w placówkę państwową, podległą Ministerstwu Kultury i Sztuki zaś pod względem merytorycznym opiekę nad nim sprawować zaczęło od 1967 r. Muzeum Narodowe w Krakowie. Zmieniono nazwę na Muzeum w Chrzanowie, zaś penetracje badawcze, zgodnie ze statutem obejmowały swoim zasięgiem teren powiatu chrzanowskiego.

Wtedy też ze względu na pokaźne zbiory i dorobek naukowy działu przyrodniczego, który prowadzili Irena i Mieczysław Mazarakowie, powstała przy Muzeum grupa terenowa Ośrodka Dokumentacji Fizjograficznej Polskiej Akademii Nauk. Badania skupiały się wokół problematyki ochrony ekosystemów zagrożonych przez rozwój przemysłu. Przez kilkanaście lat zaangażowana w tę pracę była większość pracowników merytorycznych. Dziełem I. Mazaraki jest Herbarium Musaei Orbis Chrzanoviensis. Wyniki prac Ośrodka opublikowano w "Studiach Dokumentacji Fizjograficznej". Dużym sukcesem dyrektora M. Mazarakiego i pracowników było zorganizowanie w marcu 1968 r. w Chrzanowie Sesji Wyjazdowej Oddziału PAN w Krakowie pod kierownictwem przewodniczącego Oddziału, prof. dra hab. Zenona Klemensiewicza. Tematem obrad była konieczność utrzymania równowagi w przyrodzie ziemi chrzanowskiej, zagrożonej przez żywiołowe uprzemysłowienie. W obradach uczestniczyli m. in. wybitny polski botanik, prof. dr hab. Władysław Szafer, jeden z pierwszych orędowników ochrony środowiska w Polsce. Następną chrzanowską sesję krakowskiego oddziału PAN poświęconą skutkom intensywnego uprzemysławiania zorganizowano dziesięć lat później. Poprowadził ją prof. dr hab. Antoni Kleczkowski. Zbiory przyrodnicze szczyłą się dzisiaj dokumentacją i materiałami dotyczącymi roślin naczyniowych, mszaków, porostów i grzybów pasożytniczych, kolekcjami motyli, mszyc i mięczaków słodkowodnych i lądowych, skał i minerałów regionu. W latach 80. sukcesem zakończyła się inicjowana przez Muzeum i Nadleśnictwo Chrzanów reintrodukcja bobra do Puszczy Dulowskiej. Obecnie prowadzi się dalsze badania nad grzybami pasożytniczymi, służące m. in. ocenie jakości środowiska,

w którym żyjemy. Jednocześnie duży nacisk kładzie się na upowszechnianie wiedzy o środowisku naturalnym. Świadczą o tym prace M. I. Mazarakich o zaginionych oraz rzadkich okazach roślin i zwierząt ziemi chrzanowskiej oraz liczne publikacje przyrodnika, mgra P. Grzegorzka.

Dział historyczno-archeologiczny prowadził na przełomie lat 60. i 70. we współpracy z Katedrą Archeologii Polski UJ (prof. dr hab. M. Gedl) stacjonarne prace wykopaliskowe na cmentarzyskach kultury łużyckiej w Jankowicach, Kwaczale-Spalonej i Kwaczale-Łozku. Pozwoliły one uściślić dane dotyczące pradziejów osadnictwa na tym terenie i ustalić jego wstępną chronologię. Ten program badawczy był kontynuowany w drugiej połowie lat 80. i w latach 90. na cmentarzyskach w Żarkach-Ziajkach i Imielinie. Muzeum, dzięki pracy archeologów C. W. Popki i M. Szymaszkiewicza zgromadziło cenną dokumentację i kolekcje, których część zaledwie obejrzeć można na ekspozycji stałej poświęconej pradziejom regionu.

Dział, przemianowany w 1976 na Dział Historii i Kultury Regionu, prowadził też badania średniowiecznej historii regionu, których efektem jest praca mgr J. Motyki poświęcona kasztelanii chrzanowskiej; zgromadził dokumenty cechowe i sporo materiałów archiwalnych dotyczących Chrzanowa.

W związku z dokumentacją stroju i sprzętu ludowego nawiązano w 1972 r. współpracę z pracownikami Instytutu Sztuki PAN (prof. dr hab. R. Reinfus) i Muzeum Etnograficznym w Krakowie. Organizowano naukowe obozy etnograficzne, penetracje terenowe i konkursy dla rzemieślników i twórców ludowych. Ta forma gromadzenia i opracowania zbiorów przyniosła zaskakująco dobre efekty. Szczególnie starannego opracowania doczekał się strój ludowy. Niemala w tym zasługa autorki opracowania poświęconego zapasce chrzanowskiej, mgr Ireny Mazaraki oraz mgr Zofii Lipiarz, która znacznie powiększyła tę kolekcję. Dział Etnograficzny mógł po latach wyposażyć bez większych trudności wnętrza obiektów przenoszonych do powstającego skansenu.

W lipcu 1969 r. zakończone zostały prace konserwatorskie na zamku w Lipowcu, prowadzone z inicjatywy wojewódzkiego konserwatora zabytków dr Hanny Pieńkowskiej, a w sierpniu Prezydium PRN przekazało dawny zamek biskupi w formie tzw. trwałej ruiny pod opiekę Muzeum w Chrzanowie. Pozyskany podczas prac konserwatorskich materiał archeologiczny przekazano placówce z myślą o jego eksponowaniu w przystosowanych salach zamku. Wystąpiono z wnioskiem do MKiS o utworzenie oddziału Muzeum w Chrzanowie,

który obejmowałby Lipowiec i będący w stadium organizacji park etnograficzny w Wygiełzowie, u podnóża góry zamkowej. Oddział powołano 21 marca 1973. Nadwiślański Park Etnograficzny udostępniono 15 października 1973 r. Stały w nim wówczas trzy obiekty. We wrześniu 1976 było ich już dziesięć. Pomyślny rozwój skansenu był w latach 80. efektem pracy terenowej wieloletniego pracownika Muzeum i kierowniczkę Oddziału, etnografa mgr Anny Oczkowskiej (zm. 1994 r.) oraz szczególnej troski dyrektora Jerzego Motyki (objął stanowisko w maju 1979). Skansen i zamek w Wygiełzowie – Lipowcu stały się powoli centrum upowszechniania wiedzy o kulturze i sztuce nie tylko ludowej. Tu odbywają się kiermasze, konkursy, święta ludowe, plenery artystyczne, wystawiają swoje prace malarze i rzeźbiarze, prezentują się liczne zespoły taneczne, śpiewacze i obrzędowe. Swoim życiem żyją kościół (śluby, odpusty, święcone) i karczma (wesela, uroczystości rodzinne). Powiodła się więc próba przywrócenia niektórym obiektom ich tradycyjnej funkcji, chociaż ze względu na religijny wymiar odpust na dzień Podwyższenia Krzyża odbył się dopiero w 1989 r. W 1991 z inicjatywy dyrektora J. Motyki zorganizowano w skansenie I Letni Festiwal Muzyki Organowej i Kameralnej, który nieprzerwanie, już po raz dziewiąty zachęca do spotkań od połowy sierpnia do połowy września miłośników dawnej muzyki, tradycji i uroków Jurajskiego Parku Krajobrazowego.

Zbiory Muzeum w Chrzanowie często dzięki swojej wartości historycznej, artystycznej i naukowej wykraczają poza status zbiorów regionalnych. Do najcenniejszych i uznanych należą: gromadzona od lat kolekcja judaiców (balsaminki, lampki chanukowe, menory, zwoje Tory wraz z ozdobami) z bogatym zespołem obrazów o tematyce żydowskiej, cenna, nieczęsto dzisiaj w muzeach spotykana kolekcja naczyń i przedmiotów z cyny, interesujący zbiór szkła biedermeierowskiego prezentowany od lat 70. w saloniku mieszczańskim czy duży zbiór guzów kontuszowych i kilkanaście okazów pięknej biżuterii krakowskiej, której wartość dostrzeżono prezentując ją na międzynarodowych wystawach w Belgii i Rumunii. Nie tylko artystyczne ale i emocjonalne znaczenie mają muzealia stanowiące specyficznie polską grupę zabytków, tzw. pamiątki żałoby narodowej, określane też mianem biżuterii patriotycznej. To przede wszystkim biżuteria żałobna noszona w czasach powojennych oraz związane z rocznicami wydarzeń patriotycznych pierścionki, spinki, dewizki, odznaki, bransoletki itp. Najcenniejszym nabytkiem jest jednak szesnastowieczna rzeźba polichromowana o cechach późnogotyckich, przedstawiająca św. Stanisława ze Szczepanowa, pokazywana w 1986 roku na wystawie "Polska Jagiellonów" w Schallaburgu. Gromadzenie tych cennych przedmiotów

zabytkowych zainicjowali małżonkowie Irena i Mieczysław Mazaraki. Kolekcje rozwijała później z wielkim zaangażowaniem mgr Wiktoria Hadyś, historyk, będąca również autorką wydawnictw o małej architekturze z czarnego marmuru na ziemi chrzanowskiej, miejscach pamięci narodowej i wielu katalogów wystaw malarskich.

Dużo miejsca poświęcono zbiorom muzealnym. To one stanowią podstawę działalności tej instytucji. Gromadzone przez ponad 40. lat są nie tylko materialnym dowodem pracy muzealników chrzanowskich. Przechowywane w magazynach, zabezpieczane i poddane konserwacji, opracowywane przez fachowców, wykorzystywane do pracy naukowej, potrzebne w działalności oświatowej i popularyzatorskiej a w końcu podziwiane na wystawach są substancją mówiącą o tożsamości wspólnoty jaką stanowią mieszkańcy ziemi chrzanowskiej.

Z funduszy miasta w 1981 r. zakupiono staraniem dyrektora J. Motyki zabytkowy budynek wraz z ogrodem przy Alei Henryka, należący do spadkobierców Tadeusza Urbańczyka, profesora gimnazjum i liceum, postaci, która wywarła znaczny wpływ na życie intelektualne i artystyczne Chrzanowa. Ten popularnie nazywany w mieście "dom Urbańczyka" oddany do użytku w 1985 r. po gruntownym remoncie funkcjonuje jako Oddział Wystaw Czasowych. Wystawa inauguracyjna w tym budynku poświęcona została 25-leciu Muzeum w Chrzanowie. W nowym oddziale mieści się Dział Naukowo – Oświatowy z biblioteką specjalistyczną i archiwami naukowym i fotograficznym oraz sale wystaw czasowych. Organizowane tutaj wystawy ze zbiorów własnych i te sprowadzane z innych muzeów polskich oraz Muzealne Wieczory Artystyczne, popularne zwłaszcza w latach 1986-94, gromadzą wielu chrzanowian. Od czasów powstania oddziału dla celów wystawienniczych i innych, zmierzających do integracji środowiska, wykorzystuje się również zabytkową piwnicę. Upodobali ją sobie zwłaszcza twórcy nieprofesjonalni, fotograficy i utalentowani uczniowie.

Rodziły się i przemijały takie inicjatywy, jak działające w latach 70. Studium Regionalne czy w 80. Klub Wiedzy i Myśli. Słuchaczami wybitnych często wykładowców, pracowników naukowych PAN i szkół wyższych, byli nauczyciele, technicy, lekarze, urzędnicy, studenci i uczniowie starszych klas szkół średnich. Tematyka oscylowała wokół sztuki, literatury, muzyki, archeologii, historii, medycyny przemysłowej, świata zwierząt i roślin. Interdyscyplinarność działającego przez 8 lat Studium pozwoliła wielu młodym ludziom na świadomy wybór dalszej drogi kształcenia. Dla słuchaczy organizowano wycieczki naukowe. Opiekunką Studium Regionalnego była mgr W. Hadyś. Współpracowała

z Towarzystwem Wiedzy Powszechnej. Gdy atrakcyjność tej formy wyczerpała się zaproponowano słuchaczom dwa duże cykle upowszechnieniowe: kulturoznawczy i przyrodoznawczy, gdzie wykład i następująca po nim dyskusja były ilustrowane projekcją filmów średniometrażowych.

Wielokrotnie popularyzowano wiedzę i gromadzono zbiory poprzez organizowanie konkursów. Przykładem mogą być konkursy sztuki i rzemiosła ludowego (1974 i 1989, mecenat MKiS) a u progu lat 80. konkursy fotograficzne (znaczny plon) i wspomnieniowe (nikły efekt). Dwa spośród nich w ostatnich latach weszły w fazę cykliczną: przegląd – konkurs zespołów folklorystycznych i konkurs na potrawy regionalne. Ich pracochłonnym przygotowaniem zajmuje się mgr H. Haduch wraz ze współpracownikami, kierująca od 1994 r. NPE.

Coraz częściej szkoły korzystają z wycieczek – spacerów po mieście i okolicy, opracowanych jako tzw. ścieżki dydaktyczne. Propaguje się muzealnictwo i ochronę zabytków poprzez prezentację kolekcji w szkołach, domach kultury i klubach. Przez kilka lat, we współpracy z MOKSiR, działał Klub Archeologiczny. Młodzież, przygotowana przez M. Szymaszkiewicza w czasie wykładów, pokazów oraz samodzielnie wykonywanych drobnych czynności, brała potem udział w prowadzonych przez Muzeum wykopaliskach, zdobywając w ten atrakcyjny sposób umiejętności praktyczne. Zamierzeniem istniejącego krótko przy Muzeum Chrzanowskiego Towarzystwa Araukarytowego była popularyzacja wiedzy o geologicznej przeszłości regionu. Z inicjatywy i pod kierunkiem dra M. Kuca, chrzanowianina mieszkającego w Kanadzie, członkowie ChTA wraz z muzealnikami stworzyli w latach 1995-1997 ogród geologiczny pod gołym niebem mieszczący się przy al. Henryka 16 (Oddz. Wystaw Czasowych “Dom Urbańczyka”) i zorganizowali sesję naukową poświęconą specyfice geologicznej regionu.

Przykładem daleko idącej otwartości na propozycje środowisk szkolnych jest udostępnianie wnętrza muzealnych do spotkań dyskusyjnych, muzyczno – literackich, niedużych wystaw realizowanych samodzielnie, prezentacji parateatralnych. Trzeba wspomnieć o Czerwcowych Wieczorach Poezji i Muzyki realizowanych razem z Państwową Szkołą Muzyczną w Chrzanowie i Grupą Twórczą “Cumulus” oraz porankach muzycznych w ogrodzie “Domu Urbańczyka” . W salach wystaw stałych i na ekspozycjach czasowych oraz w bibliotece i we wnętrzach skansenowskich prowadzi się lekcje muzealne i popularne lekcje warsztatowe. Działając wspólnie z ośrodkami metodycznymi, muzealnicy mają okazję uczestniczyć

w lekcjach pokazowych i obserwować jak przedmiot zabytkowy lub ekspozycja mogą być wykorzystane w nauczaniu historii, j. polskiego, biologii, geografii czy plastyki. Sami również prowadzą szkolenia dla zainteresowanych nauczycieli w zakresie muzealnictwa.

Począwszy od 1976 r. Muzeum w Chrzanowie objęło mecenatem krakowską Grupę Twórczą ZPAP "Postawy". Współczesna rzeźba i malarstwo zagościły na wystawach muzealnych i w zakładach pracy. Efektem plenerów i niewymuszonych kontaktów artystów z władzami miasta były zakupy i darowizny, a w Muzeum – powiększenie zbiorów sztuki współczesnej. Działalność tę uhonorowano przyznając w roku 1978 Irenie i Mieczysławowi Mazarakim medal i zaszczytny tytuł "Mecenasa Sztuki". Współpraca z plastykami, tym razem amatorami, zaczęła się dwadzieścia lat temu. Niezliczone korzyści przyniosła ta niezwykła, nieformalna grupa stworzona przez mgr W. Hadyś – jej członkiem, Muzeum w Chrzanowie i miastu.

Z obopólnych korzyściach można też mówić wspominając trwającą nadal współpracę z Towarzystwem Przyjaciół Ziemi Chrzanowskiej, Klubem Inteligencji Katolickiej (od 1989), z kołami gospodyń wiejskich, z przedstawicielami Harnes we Francji. Pierwsze kontakty z merostwem i społecznością "bliźniaczego" miasta w departamencie Pas de Calais nawiązał dyrektor J. Motyka już w 1981 r., przygotowując nieco później czasową ekspozycję chrzanowską w tamtejszym domu kultury. Tradycja organizowania krótkich wzajemnych wystaw, zwłaszcza twórców nieprofesjonalnych przetrwała do dziś. Innym rodzajem kontaktów jest datująca się od 1972 r. opieka merytoryczna nad rozwijającym się Muzeum w Jaworznie, trwająca po wczesne lata 90. nad powstającymi po 1970 r. w chrzanowskich zakładach pracy i niektórych szkołach izbami pamięci narodowej, izbami tradycji i perspektyw a dziś, tak popularnymi muzeami szkolnymi oraz nad organizującym się Muzeum trzebińskim.

Z dniem 1 stycznia 2007 roku instytucja podzieliła się na dwie odrębne jednostki – Muzeum w Chrzanowie im. Ireny i Mieczysława Mazarakich i Muzeum Nadwiślański Park Etnograficzny i Zamek Lipowiec.

(opracowała E. Jeleń)